

XVIII. YÜZYIL DİVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

Özge ÖZTEKİN*

Özet: XVIII. yüzyıl Divan metinleri, dönemin mimarîsinden şiire yansımalar konusunda zengin bir malzeme birikimine sahiptir. Özellikle onarım ve yenileme yapılan mekânlardaki restorasyon faaliyetlerinin şiirdeki görüntüsü, zamanın getirdiği harâbiyet ile yangın dolayısıyla meydana gelen hasar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Anahtar sözcükler: XVIII. yüzyıl Divan şiiri, mimarî, restorasyon, yangın.

*The Role of the Fires in Architectural Restoration in the light of the Classical
Divan Texts in XVIIIth Century*

Abstract: 18th century Divan texts have rich in material accumulation that is a reflection of into poem in that area. Especially, reflection of restoration activities that is related with repairing and renewing, to poetry focuses on damages due to becoming worn out in time and fire.

Key words: 18th century Divan poem, architecture, restoration, fire.

XVIII. yüzyıla askerlik, siyaset, yönetim, kültür, sanat ve eğitim gibi sosyal alanlarda ortaya çıkan yetersizlik ve devinimsizliğin pençesinde giren Osmanlı Devleti, her ne kadar önceleri şiddetle karşı çıksa da, aynı dönemde bilimsel ve teknolojik devrimini başararak aydınlanma çağını yaşayan Avrupa'nın üstünlüğünü bir müddet sonra kabul etmek zorunda kalmış ve hem Avrupa'ya gönderdiği elçilerin oradaki sosyo-kültürel yaşam üzerine gözlemlerinden yararlanarak, hem de buraya gelen yabancı diplomat, sanatçı ve mimarların kültürel değişim anlamında yaptıkları yenilikleri örnek alarak, var olan sıkıntıları bir şekilde çözümlenmeye çalışmıştır. "Beğenilen, taklit edilen bir prestige-culture haline gelen" (İnalçık 2002: 90) Batı'dan yapılan aktarmaların ilk etkileri orduda, mimarîde ve süsleme sanatlarında ortaya çıkmıştır. Örneğin XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarîsi, 1740'a dek klâsik üslûp estetiğinden bütünüyle ayrılmadan yeni arayışlara girmiş, 1740'tan

* Dr., Hacettepe Üniversitesi.

XVIII. YÜZYIL DIVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

sonra ise Barok mimarî ve Rokoko bezeme gibi Batılı motifleri kendi prensipleri doğrultusunda yeni bir içerikle bünyesine almıştır¹. Zamanla bu anlayış, Türk barok ve rokocosuna dönüşen bir yeniden yorumlamaya ulaşmıştır. İç mekanlardaki perspektifler, eğri ve yuvarlak çizgiler, dekoratif düzenlemelerdeki kalemişi stilize çiçekler, S ve C kıvrımlı süslemeler, altın yaldızlı ağır işlemler, bahçe düzenlemelerindeki renklilik ve hareketlilik yüzyılın mimarî bezeme anlayışını yansıtan önemli özelliklerdir. Lâle Devri'ne uygun bir dekor mimarîsi özelliği taşıyan Sa'dâbâd Kompleksi ve III. Ahmed Meydan Çeşmeleri, Barok etkisi görülen I. Mahmud Çeşmesi ve Nuruosmaniye Camii, Batı çizgilerinin Osmanlı klâsik mimarîsi ile bütünleştiği Beşiktaş ve Hatice Sultan Sahilsarayları ise, dönemin önemli eserlerinden yalnızca bir kaçıdır. Binalardaki yapı özellikleri, iç bezemeler ve cephe süslemelerindeki farklı uygulamaların yanı sıra, yine bu yüzyılda mekânlardaki restorasyon çalışmalarının fazlalığı da dikkat çekicidir. Önceki yüzyıllarda inşa edilen ve bu dönemde hayli eskiyen yapıların kimi yerlerinin yıkılması ya da bozulması üzerine, bir süre sonra aslına uygun olarak yeniden yapıldığı veya eskisinden daha sağlam bir şekilde onarıldığı bilinmektedir. Binalardaki yıpranmalar, zamanın getirdiği doğal aşınmalara bağlı olabileceği gibi, yangın nedeniyle de meydana gelebilmektedir. Nitekim XVIII. yüzyıl İstanbul'unda çıkan tahribat boyutu yüksek yangınlar, bir çok binanın tamir edilerek yeniden yapılmasına neden olmuştur (Arel 1975, Eyice 1981, Kuban 1982, Yenişehirlioğlu 1983, Cezar 1998, Bakır 2003).

Yangınların çıkış nedenleri arasında kundaklama, kent güvenliğinden sorumlu kişiyi görevinden aldırarak için bahane yaratma, ayaklanmaların artması, mumhane ve baruthane gibi ateşe dayalı ve dolayısıyla tehlike arz eden işyerlerinin kent merkezine kurulması, şiddetli rüzgârdan ocak ve baca tutuşması, dikkatsizlik sonucu aydınlatma ya da ısıtma araçlarının devrilmesi, yıldırım düşmesi, dar sokaklar, artan nüfusun etkisiyle bitişik düzen halinde inşa edilen ve hem ekonomikliği hem de depreme dayanıklı olması sebebiyle tercih edilen ahşaptan yapılmış evler, suyun azlığı ve yangın söndürme teşkilatının yetersizliği ilk akla gelen faktörlerdir. Kıyamet alâmeti veya Tanrı tarafından insanlara gönderilen bir uyarı şeklinde yorumlanan dinsel nedenlere de bağlanabilmektedir. İstanbul kent tarihinin her döneminde olduğu gibi XVIII. yüzyılda da etkili olan yangınlar, yarattığı toplumsal etkilerin yanı sıra yapı malzemelerinin seçiminde de mimarî

¹ Barok: "Görsel sanatlar ve mimaride simetriye karşıt olarak asimetriyi, temel geometrik biçimlere karşıt olarak eğrisel biçimleri, durağanlığa karşıt olarak hareketi, tek defada algılanabilirliğe karşıt olarak kolay kavranamazlığı yeğleyen tutumdur" (Sözen-Tanyeli 1999: 35). Rokoko: "Barok'un eğrisel ve bitkisel örgeleri yeğleyen anlayışını sürdürse de, renk düzeni açısından daha sadeleşmiş ve neredeyse beyazı kullanan bir tasarım geliştirmiştir" (Sözen-Tanyeli 1999: 203).

yönden farklı tekniklerin uygulanmasına yol açmıştır (Cezar 1963, Andreasyan 1973, Sakaoğlu 1994, Kuzucu 1999).

Yapı tipleri ve yapılarda kullanılan özgün malzemeler, tamir etme ve yenilemeye dayalı restorasyon çalışmaları ile bezemeler gibi mimarlığa ait pek çok unsur, hem görsel hem de yazılı kültürde kendisinden sıkça söz ettirmektedir. Birer görsel malzeme olarak minyatürlerde ve Batılı ressamın yapıtlarında karşılaşılan bu kavramlara; resmî tarihler, binalar için hazırlanan keşif ve inşaat defterleri, yazma halindeki mimarlık mecmuaları/risaleleri, yabancı yazarların yayınları ile devrin edebî eserlerinden divan metinlerinde birer yazılı malzeme olarak da rastlamak mümkündür. Özellikle divanlardaki tarih manzumelerinde, XVIII. yüzyıla gelinceye kadar daha çok mecaz ve istiare eşliğinde, eseri yaptıran kişiye övgünün ağırlıkta olduğu ifadelerle dile getirilen bu konu, XVIII. yüzyılda daha gerçekçi çizgilerle işlenmektedir. Bunda, Osmanlı edebiyatının o yüzyıldaki durumunun da rolü büyüktür. XVIII. yüzyılın Osmanlı toplumunda yarattığı değişimi, klâsik yapısındaki bir takım çözümlerle yaşayan Divan şiiri, bu devirde hem mazmunlar ve mefhumlarda geçmişten gelen soyut ve kuralcı uslubunu sürdürmekte; hem de muhtevada belirgin bir şekilde yerleşme ve dış gerçekliğe yönelme anlayışına dayalı kırılmalar yaşamaktadır. İçinde yaşanan çevrenin gerçeğe yakın –hatta kimi zaman gerçekçi çizgilerle- şiire aktarılması ya da dönemin siyasal ve sosyokültürel olaylarından bazılarını şiir yoluyla değinilmesi; XVIII. yüzyıl Divan metinlerinden pek çoğunun, kendi şiir geleneği içerisinde olduğu kadar disiplinler arası yapılacak karşılaştırmalı çalışmalarda da, birer kültürel malzeme olarak değerlendirilebilecek önemli özellikler taşıdığı inancını güçlendirmektedir². Metin merkezli bir tarama sonucunda tarih, sanat tarihi, tıp, musikî gibi alanların yanı sıra, mimarî ile de Divan metinleri arasında kültür tarihi araştırmasına yönelik bir ilişki kurulabilmektedir. Mekânların hangi özellikleriyle şiire yansydıkları, hangi padişah/sadrazam zamanında hangi mimarî eserlerin meydana getirildiği, bu açıdan şiirlerden çıkarılan veriler ile konuyla ilgili mimarlık tarihî kaynaklarından elde edilen bilgilerin birbirini ne derece tamamladığı, yapı tipolojisindeki çeşitlilik ve bunların sayısal dökümü, restorasyon faaliyetlerinin hangi nedenlerle gerçekleştirildiği, eserlerin inşa ve onarım tarihleri ile bezemede kullanılan bazı süsleme türleri, bu ilişkinin ana hatlarından yalnızca bir kaçıdır.

XVIII. yüzyıl divan metinlerinde -tarayabildiğimiz kadarıyla- yangın yüzünden restore edilen yapılara dair bilgi veren manzumeler kronolojik olarak incelendiğinde, elde edilen şiirlerin adları, tarihleri ve şairleri üzerine aşağıdaki döküm ortaya çıkmaktadır:

² XVIII. yüzyıl Osmanlı toplum hayatından dönemin Divan şiirine yansıyan görüntüler için bkz. Öztekin 2004.

XVIII. YÜZYIL DİVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

1. “Sultân Ahmed Hânuñ İstanbulda Unkapanında Ta’mîr Buyurdukları Câmî’-i Şerîfe Târîhdür” (H.1116) – Dürrî.
2. “Târîh Berây-ı Ta’mîr-i Serrâc-hâne Der-İstanbul” (H.1119) – Râşid.
3. “Târîh-i Serrâc-hâne” (H.1119) – Kâmî.
4. “Târîh-i Binâ-yı Kasr-ı Top-hâne” (H.1136) – Neylî.
5. “Târîh Berây-ı Hân-ı Kapudan Mustafâ Paşa” (H.1138) – Nedîm.
6. “Târîh Berây-ı Tecdîd-i Binâ-yı Ocag-ı Teberdârân” (H.1138) – Seyyid Vehbî.
7. “Târîh-i Binâ-yı Hâne-i Teberdârân” (H.1138) – Râşid.
8. “Târîh-i Ocag-ı Teberdârân” (H.1138) – Re’fet.
9. “Târîh-i Bünyâd-ı Ota-yı Teberdârân Der-Serây-ı Atîk-i Sultânî” (H.1138) - Sâmi.
10. “Evsâf-ı Pâdişâh-ı Cem-Penâh ve Târîh-i Kasr-ı Hümâyûn u Mekân-ı Teberdârân-ı Serây-ı Atîk” (H.1139) – Nedîm.
11. Medh-i Cihânân-ı Şefîk ve Târîh-i Kasr u Mekân-ı Teberdârân Der-Serây-ı Atîk” (H.1139) – Nedîm.
12. “Târîh-i Câmî’-i Hümâyûn Der-Hisâr” (H.1159) – Nevres-i Kadîm.
13. “Târîh-i Tecdîd-i Mahzen-i Surb” (H.1159) – Rahmî.
14. “Merhûm Sultân Mahmûduñ Tersâne-i Âmirede Muhterik Mahzen-i Kebîrûñ Tecdîdine Târîhdür” (H.1159) – Mekkî.
15. “Târîh-i Tecdîd-i Mahzen-i Tersâne-i Âmire” (H.1159) – Neylî.
16. “Târîh-i Ağa Kapısı Ba’d Ez-İhrâk İnşâ Kerde Der-Zamân-ı Hazret-i Sultân Mahmûd” (H.1164) – Haşmet.
17. “Târîh-i Binâ-yı Orta Câmî” (H.1164) – İbrahim Hanif.

Çalışmamızda, yukarıda yaptığımız sıralama doğrultusunda mekan adından yola çıkarak ana başlıkları oluşturmak ve her bir başlığın altında o mekanla ilgili kısa bir bilginin ardından, seçilen divanlardan alıntılanan beyitleri açıklamak biçiminde “metin merkezli” bir inceleme tarzı oluşturulmuştur.

Unkapanı Camii:

İstanbul'un aynı adlı semtinde bulunan bu cami, Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaptırılmış ve sonraki yüzyıllarda bir çok kez tamir edilmiştir³.

Dürrî, "Sultân Ahmed Hânun İstanbulda Unkapanında Ta'mîr Buyurdıkları Câmî'-i Şerîfe Târîhdür" başlıklı ve H.1116 tarihli manzumesinde (Bağrıaçık 1995: 51), bu temiz yerin ezelden beri ibadet yeri olduğunu ama şiddetli bir yangın yüzünden yandığını söylemektedir. Bu durum karşısında hayli üzülen ibadet ehli ise, "acaba bu camiin tamirine imkan var mıdır?" diye merakla beklemektedir. Sonunda duaları kabul olur ve o yüce şanlı hükümdar, Allah'ın evi olan bu camii bayındır eder. Şair manzumesinin makta beytinde, "Ahmed Han, bu yüce camii süslü ihya etti" diyerek bu olaya tarih düşürmektedir:

İbâdetgâh idi gerçi ezelden bu mahall-i pâk
Velîkin olmuş idi şiddet-i ihrâk ile sûzân

Civârında olan erbâb-ı tâ'at âh iderlerdi
Ki âyâ var mıdur bu câmî'ün ta'mîrine imkân

Bi-hamdi'llâh kabûl oldu du'âsı ehl-i îmânun
Bu beytu'llâhı ma'mûr itdi ol sultân-ı âlf-şân

...
Hulûs-ı kalb ile Dürrî didi itmâmına târîh
Bu vâlâ câmî'i zîbende ihyâ kıldı Ahmed Hân (1116)
Dürrî

Saraçhane:

İstanbul'da, Bozdoğan Kemerî civarındaki Saraçhanebaşı semtine adını veren yapıdır⁴.

Bu mekân hakkında Râşid ve Kâmî'nin yazdığı iki tarih manzumesinden (Biltekin 1993: 159; Yazıcı 1998: 100-101) elde edilen bilgiler şöyledir:

a. Tarih boyunca sayısız yangın geçiren Saraçhane'nin, yine böyle bir yangından sonra III. Ahmed'in emriyle, dükkânları taştan yapılarak özellikle kapı ve duvarları sağlamlaştırılmıştır.

³ Daha geniş bilgi için bkz. Hadîkatü'l-Cevâmi', 2001: 321-322.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, VI, 1994: 457-458.

XVIII. YÜZYIL DIVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

Kâmî, dükkânların bulunduğu saraçhanenin çok zaman önce ocaklarının yanmasıyla sahiplerini üzdüğünü; deniz gönüllü III. Ahmed'in, iyilikseverliğinin tatlı suyu ile bu ateşi yatıştırarak, binanın kapısını ve duvarını dayanıklı bir hale getirmek için kullarından birini bu işle görevlendirdiğini; sağlamlık üzerine dayanan bu çarşının tamamladığını görenlerin de, mimarını takdir ettiklerini söylemektedir. Râşid ise, saraçhanenin –tıpkı âşık gibi- pek çok kez yanıp yakıldığını; şimdi, yine feleğin ona ateş vurduğunu ve erbabını tamamen kül öksüzü ettiğini; bu hali duyan eşsiz Ahmed Han'ın da, iyilik suyuyla ateşi söndürdüğünü ve bu çarşıdaki dükkânların taştan yapılmasını emrederek –tıpkı düşmanın kalbi gibi- binayı sağlamlaştırdığını belirtmektedir:

Dükân-pîçîde bu serrâc-hâne çok zamân evvel
İderdi hân mân-sûzî ile ashâbını gamgîn

Cenâb-ı Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı deryâ-dil
Zülâl-i âtufetle eyledi bu âteşi teskîn

Der ü dîvârı sengîn ü metîn olmak için itdi
Der-i devlet-me'âbî kullarından birini ta'yîn

Tamâm oldı metânet üzre işbu sûk-ı sultânî
Görenler eylediler tab'-ı mi'mârına sad tahsîn

Kâmî

Serrâc-hâne gibi bir sûk-ı germ-bâzâr
Yanup yakılmış idi kaç def'a âşıkâsâ

...
Ol hırmen-i binâya âteş urup yine çerh
Erbâbın eyledükde kül öksüzü ser-â-pâ

Güş eyleyüp bu hâli Hân Ahmed-i yegâne
Âb-ı inâyetiyle itdi bu nârı itfâ

Fermân idüp bu sûkı hep kâr-gîr kıldı
Saht eyledi binâsın mânend-i kalb-i a'dâ

Râşid

b. Saraçhane, H.1119’da restore edilmiştir.

Kâmî, “saraç çarşısı, hükümdarın emriyle sağlam yapıldı” diyerek ve Râşid, “saraçhane yanıp, böyle süslü yapıldı” mısraı ile tarihi vermektedir:

Bu müstahkem binâyı seyr idüp Kâmî didi târîh
Be-emr-i dâverî muhkem yapıldı sûk-ı serrâcın (1119)

Kâmî

Râşid didüm o sûk-ı dil-keş binâyâ târîh
Serrâc-hâne yanup yapıldı böyle zîbâ (1119)

Râşid

Tophane-i Âmire:

İstanbul’un Tophane Meydanı’ndaki top döküm tesisleridir. “Neylî Ahmed Efendi’nin yazdığı tarih kıtasından ahşap olduğu anlaşılan” (Kubilay 1994: 279) bu tesisler, Cihangir Tepesi’nde yer almaktadır.

Neylî, “Târîh-i Binâ Kasr-ı Top-hâne” başlıklı ve H.1136 tarihli manzumesinde (Kılıç 2004: 437-439), eskiden ahşaptan yapılmış olan kasrın 1132 yılında tamamen yandığını ve bunun üzerine III. Ahmed’in de sadrazamına emrederek binanın taştan inşa edilmesini buyurduğu anlatmaktadır. 1133’te onarım çalışmalarını başlatan sadrazamın himmetiyle, üç sene sonra kasrın yapımı tamamlanmıştır. Şair, makta beytinin her iki mısraının da tarihi verdiğini dile getirerek, “Tanrı, büyüklük kıblesi (olan) adalet kasrını Han Ahmed’e mübarek eylesin” ifadesiyle manzumesini sona erdirmektedir:

Sâbıkan ahşâbdan mebnî olup
Nâ-münâsib idi tab’-ı ecvede

...

Bin yüz otuz iki sâlinde hemân
Oldı bi’l-küllîye pes âteş-zede

...

Kıldı fermân kâr-gîr olsun diyü
Âsaf-ı zî-şânı sadr-ı erşede

...

Bin yüz otuz üçde sadr-ı a’zamuñ
Rehber oldı himmeti ol maksada

XVIII. YÜZYIL DIVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

...
Üç sene Top-hânededen sonra bu kasr
Himmet ile irdi fark-ı ferkada

...
İki târîhin o kasruñ Neyliyâ
Eyledüm güncîde beyt-i müfrede

Kıble-i iclâl kasr-ı ma'delet (1136)
Hak mübârek eyleye Hân Ahmede (1136)

Neylî

Kaptan Mustafa Paşa Hanı:

İstanbul Hacıoğlu Pazarı'ndadır.

Nedîm, "Târîh Berây-ı Hân-ı Kapudan Mustafâ Paşa" başlıklı ve H.1138 tarihli manzumesinde (Boztepe 1338-40: 101-102), Paşa'nın hazineler harcayarak sular getirdiğini, çarşı ve pazarı baştan başa dükkân ve bedesten ile süslediğini, ancak feleğin kazasıyla ansızın bir ateş düşmesiyle –tıpkı çılgın âşığın gönlü gibi- bedestenin de yandığını anlatmaktadır. Bunu gören Mustafa Paşa, yolcuların rahat etmesini sağlamak için bedestenin yerine yüce bir han inşa edilmesini emretmiştir. Şair, "Mustafa Paşa, bu yüce hanı burada sağlam yaptı" mısraındaki noktalı harflerin ebced hesabına göre toplanmasıyla tarihi vermektedir:

Hazâ'in sarf idüp sular getirdüp sûk ü bâzâra
Dekâkîn ü bedestân ile tezyîn itdi ser-tâ-pâ

Kazâ-yı âsmânî sonra bir âteş düşüp nâ-geh
Bedestân yandı mânend-i derûn-ı âşık-ı şeydâ

...
Buyurdu tâ ki ebnâ-yı sebîli kılmağa terfîh
Bedestânuñ yerine ola bir hân-ı bülend inşâ

...
Nedîmâ añâ târîh oldı menkûtu bu mısra'uñ
Bu âlî hânı muhkem yaptı bunda Mustafâ Paşa (1138)

Nedîm

Baltacılar Ocağı Kışlası:

İstanbul Beyazıt'taki Eski Saray içerisinde (Sakaoğlu 1994: 433).

Bu kasır hakkında Nedîm, Seyyid Vehbî, Râşid, Re'fet ve Sâmî'nin yazdığı altı tarih manzumesinden (Boztepe 1338-40: 86-87; Dikmen 1991: 355-356; Biltekin 1993: 200-201; Bozkurt 2000: 36-38; Kutlar 2004: 328-331) elde edilen bilgiler şöyledir:

a. Baltacılar ocağı kışlası yanarak ocak erbabı zarara uğrayınca, kendisi de bu ocaktan gelme olan sadrazam İbrahim Paşa tarafından aynı yerde daha sağlam bir başka kışla yaptırılmıştır.

Nedîm ilk iki beytinde, baltacılar kışlasının yanarak zarara uğradığını ve İbrahim Paşa'nın da kendi malından görkemli ve imrenilecek bir yer yapılmasını buyurduğunu söylerken; üçüncü beytinde, yine bu mekânın yanması üzerine sadrazamın daha sağlam ve doğru bir bina yapılması için emir verdiğini belirtmektedir. Sâmî, baltacılar için rahatlık verici ve sığınılacak bir yer olan bu mekanın tutuşarak yanması üzerine, İbrahim Paşa'nın yeniden yapılmasını emrettiğini; çıkan ateşin birdenbire her yeri yakmasıyla, ocak erbabının fazlasıyla hasara uğradığını dile getirmektedir. Râşid, bunca mahallenin şanlı sadrazamın iltifatına mazhar olduğunu gören baltacılar kasrının, içine düşen kıskançlık ateşiyle çaresiz bir şekilde ona yüreğindeki yanmayı göstermek isterken, etrafında çıkan yangın yüzünden Paşa'nın teşrif ettiğini gördüğünü ve yanıp yakılarak ondan imdat istediğini anlatmaktadır. Bunun üzerine o keremî âdet edinmiş sadrazam da, hemen o anda kendisine teselli vererek yanışını yatıştırmış ve yeniden yapılmasını emretmiştir. Re'fet ise, âlemin gönül süsleyen onarımını ve yenilenmesini gören ocağın, gönlündeki tutuşmayı gösterip büyüklük ateşiyle yandığını söylemektedir. Bunu gören sadrazam, mekânın öncekinden daha güzel ve beğenilen bir tarzda yapılmasını buyurmuştur:

Zamânında teberdârân yeri sûzân olup oldu
Bu hâlet sûretâ aña ziyân ma'nâda ammâ sûd

Ki zîrâ emr idüp ol sadr-ı ekrem kendi mâlından
Yapıldı şöyle kim zînetle oldu gülşene mahsûd

*

Zamânında teberdârân mekânı yanıp emr itdi
Ki istihkâm ile bünyâd olup sedd-i sedfid olsun

Nedîm

XVIII. YÜZYIL DİVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

Olnca muhterik bünyâdın emr itdi sa'âdetle
Bu mevzi' kim teberdârâna râhatgâh ü me'vâdur

Harîkuñ işti'âli bagteten tâkat-güdâz oldı
Ocak erbâbinun fart-ı hasârı âşkârâdur

Arpaemînzâde Sâmî

Görüp bunca mahalle iltifât-ı sadr-ı zî-şâmı
Teberdârân için mahsûs olan bu cây-ı mecd-âbâd

Civârında olan ihrâk için gördükde teşrîfin
Yanup yakıldı itdi dergeh-i lutfından istimdâd

Hemân kıldı o sâ'at tesliyetle sûzişin teskîn
İdüp bünyâdını fermân o destûr-ı kerem-mu'tâd

Râşid

Görince âlemüñ ta'mîr ü tecdîd-i dil-ârâsın
İdüp sûz-ı dilin izhâr yandı nâr-ı izzetden⁵

Aña da iltifât idüp o sadr-ı pâk emr itdi
Evelkinden güzel yapılmâğa bir tarz-ı müstahsen

Re'fet

b. Yeni kışlanın yapımına H.1138'de başlanmış, H.1139'da tamamlanmıştır.

Seyyid Vehbî, "saltanat baltacılarının yüce yeri yapıldı" mısraına, "alınca Sultan Ahmed Îrânı" ifadesindeki "Îrân"ın ilk harfi elifin sayısal karşılığı olan biri ekleyince tarihi göstermektedir. Râşid, "bu menzil yerini bayındır eden İbrahim Paşadır" mısraına, "geldi zîrâ tab'uma pâkîze bir târîh" ifadesinden hareketle bir ekleyerek tarihi belirtmektedir. Sâmî, "bu temiz tertip, İbrahim Paşa'nın yeni binasıdır" diyerek tarih düşürmektedir. Re'fet, "İbrahim Paşa, baltacılara lûtfundan himmet ederek bu yeni binayı bayındır hale getirdi" beytindeki noktalı harflerin toplanmasıyla tarihi meydana getirmektedir. Nedîm ise ilk beytinde, "bu yeni tertip

⁵ nâr-ı: yâr-ı.

Özge ÖZTEKİN

edilmiş yüce kasır, Sultan Ahmed'e kutlu olsun" diyerek ve ikinci beytinde, "ya Rab, bu temiz kasır Sultan Ahmed'e kutlu olsun" mısraı ile tarihi vermektedir:

Alâ-vefki'l-murâd alınca Sultân Ahmed Îrânî
Yapıldı cây-ı vâlâ-yı teberdârân-ı sultânî (1137+1=1138)

Seyyid Vehbî

Bu resme geldi zîrâ tab'uma pâkîze bir târîh
Bu menzilgâhı İbrâhîm Paşadur kılan âbâd (1137+1=1138)

Râşid

İdince gûş tekmîlin didüm târîhin ey Sâmî
Bu tarh-ı pâk nev-bünyâd-ı İbrâhîm Paşadur (1138)

Arpaemînzâde Sâmî

Teberdârâna İbrâhîm Paşa eyleyüp inşâd (1138)
Bu nev bünyâdı himmet birle âbâd itdi lutfından (1138)

Re'fet

Bu mısra'la Nedîmâ eyledi tahrîr târîhin
Bu vâlâ kasr-ı nev-tarh ola Sultân Ahmede mes'ûd (1139)

Nedîm

Du'â idüp Nedîmâ söyledi bu mısra'ı ol dem
Bu kasr-ı pâk Sultân Ahmede yâ Rab sa'îd olsun (1139)

Nedîm

Hisar Câmii:

İstanbul Rumelihisarı'ndaki Hacı Kemaleddin Camii'dir⁶.

Nevres-i Kadîm, "Târîh-i Câmî'-i Hümayûn Der-Hisâr" başlıklı ve H.1159 tarihli manzumesinde (Akkaya 1996: 131-135), bir gün Sultan Mahmud'un bu sahili

⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Aysu 1994: 357-359; Hadîkatü'l-Cevâmi', 2001: 531-534.

XVIII. YÜZYIL DIVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

teşrif ederek oranın yücelmesine sebep olduğunu, ancak yanmalar ateşinin alevinin kıvılcıklarının alevlenmesinin –tıpkı âşıkların donmuş gönlü gibi- burayı yaktığını gördüğünü anlatmaktadır. Alevler, yanan bir çınar gibi feleğe doğru uzanmaktadır. Yaprakları ise, ateşten bir servi gibi mavi dumanlıdır. O kadar çok ateş vardır ki, su tulumbadan alev topuna imbik gibi yükselerek çıkmaktadır. Hisar, ateşten bir altın hazinesine dönmüş; kıvılcıklar da, birer tılsım yılanı olmuştur. Bu durumu gören İskender himmetli padişah, altın ve gümüş para saçıp bir ferman yayınlarak, hemen yüce kubbeli bir camiin inşasına başlanmasını ve Nemrut’un ateş ocağı olan bu yerin, gül bahçesini kısındırarak kadar güzel bir hal almasını emretmiştir. Şair, “zamanın sultanı Han Mahmud, altın ve gümüş para sarf ederek bu mabedi bina kıldı” diyerek camiin yapılışına tarih düşürmektedir:

Bir gün ol Husrev-i gerdûn-azamet haşmet ile
İtdi bu sâhile teşrîf ile îrâs-ı su’ûd

Gördi yakmış dil-i efsürde-i uşşâk gibi
İltihâb-ı şerer-i nâ’ire-i nâr-ı vukûd

Ser çeküp çerhe alevler çü çenâr-ı sûzân
Âteşin serv idi yâ bergleri dâd-ı kebûd

...
Âteşi çok mı idi neydi ki inbîk gibi
Su tulumbadan iderdî küre-i nâra su’ûd

...
Nârdan genc-i zer olmuşdı Hisâr ammâ âh
Şu’leler olmuş idi mâr-ı tılsım-ı mersûd

Gördi çün hazret-i hâkân-ı Sikender-himmet
Bu bihîn mevki’i çün nâ’ire-i kîr-endûd

Bez-i nakdîne-i sîm ü zer idüp yanından
İtdi fermân-ı hümayûnı bu vech ile vürûd

Ki hemân başlana bir câmi’-i vâlâ-tâka
Reşk-i gülzâr ola bu mevkıd-i nâr-ı Nemrûd

...
Sarf-ı nakdîne-i sîm ü zer ile kıldı binâ (1159)
Yapdı bu ma’bedi sultân-ı zamân Hân Mahmûd (1159)

Nevres-i Kadîm

Levazım Ambarı:

İstanbul'da, Tersane-i Âmire'nin içindeki malzeme ambarıdır⁷.

Bu ambar hakkında Rahmî, Mekkî ve Neylî'nin yazdığı üç tarih manzumesinden (Elmas 1997: 194; Başpınar 2002: 24-25; Kılıç 2004: 466-467) elde edilen bilgiler şöyledir:

a. Askerlerin mühimmat yeri olan levazım ambarı, zamanın getirdiği eskime/aşınma yüzünden bir yangın geçirmiş ve bunun üzerine I. Mahmud tarafından taştan yapılması emredilerek yenilenmiştir.

Neylî'ye göre, levazım ambarı köhnelikten yanarak üzerinden dumanlar çıkmış ve cihanın padişahı da onun perişan haline merhamet edip yenilenmesi için emir vermiştir. Mekkî, burasının kazarâ tutuşarak yandığını ve bunu gören padişahın da, öncekinden bin kat daha fazla bayındır ettiğini söylemektedir. Rahmî ise, bu bayındır ambarın tıpkı kıskanç bir kalp gibi harap olmaya yüz tuttuğunu, âlemin gözü olan sultanın da onu görüp bu duruma layık olmadığını söylediğini ve askerlerin mühimmat yeri olan bu yerin derhal yenilenecek taştan yapılması için emir verdiğini dile getirmektedir:

Teşne-i nev-nigeh-i lutfı olup Mahzen-i Surb
Köhnelikten yanarak olmuş idi dūd-nümūd

Rahm idüp hâl-i perîşânına sultân-ı cihân
İtdi tecdîdine çün emr-i hümâyûnı vürūd

Neylî

Gördi çünkim muhterik oldu bu mevzi' ez-kazâ
Eyledi ma'mûr o dem evvelkiden biñ kat ziyâd

Mekkî

Biri bu mahzen-i ma'mûredür anuñ işte
Müşrif olmuşdı harâb olmağa çün kalb-i hasûd

Görüp ol dîde-i âlem didi kim lâyük mı
Kâr-gîr olmağa bu cây-ı mühimmât-ı cünûd

...

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Tutel 1994: 253-256.

XVIII. YÜZYIL DİVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

Eyleyüp hâsılı tecdîdini fermân derhâl
İtdi ihkâmına ahkâm-ı hümâyûnı vürûd

Rahmî

b. Levazım ambarı, H.1159'da restore edilmiştir.

Neylî, "Sultan Mahmud'un bahtının yüceliğiyle emrettiği bu ambar, doğrusu bulunduğu yerde benzersiz oldu" şeklindeki makta beytinin her iki mısraına, bir önceki beyitte geçen "bir ... vürûd" ifadesinden hareketle bir ekleyerek tarihi vermektedir. Rahmî, "Sultan Mahmud, bu ambarı bahtla yaptı" dizesiyle; Mekkî ise, "Sultan Mahmud'un ambarı, savaş hazinesiyle oldu" diyerek tarih düşürmektedir :

Bî-adîl oldı mahallinde bu mahzen el-hak (1158+1=1159)⁸
Emr idüp izzet-i ikbâlile Sultân Mahmûd (1158+1=1159)⁹

Neylî

Oldı itmâmına târîh-i latîf ey Rahmî
Yapdı bu mahzeni ikbâlile Sultân Mahmûd (1159)

Rahmî

Yazdı hâmem Mekkiyâ tahsîn idüp târîh-i tâm
Mahzen-i Sultân Mahmûd oldı bi'l-kenzü'l-cihâd (1159)

Mekkî

Ağa Kapısı:

İstanbul Süleymaniye Camii civarındaki bu mekân, ahşap olduğundan dolayı pek çok kez yanmış, H.1164/M.1750'deki yangından sonra da I. Mahmud tarafından onarılmıştır (Sertoğlu 1986: 7-8).

Haşmet, "Târîh-i Ağa Kapısı Ba'd Ez-İhrâk İnşâ Kerde Bûd Der-Zamân-ı Hazret-i Sultân Mahmûd" başlıklı ve H.1164 tarihli manzumesinde (Arslan-Aksoyak 1994: 173-174), önceden bu dergâhın bina yerinin perişan bir halde olduğunu, şimdi kaderin bu yeri yenilemek için kül ettiğini söylemektedir. Böylece

⁸ 1159: 1157.

⁹ izzet-i: izzet ü.

Özge ÖZTEKİN

Ağa Kapısı'nın gönül arayan tertibi, cennet kasırlarına benzemiş; bu gönül açan yer, benzersiz bir saray olmuştur. Şair, "bu yüce dergâhı devrin şahı bina kıldığı için; gelen, bu yüce kapıda hemen kulluk etsin" şeklindeki makta beytinin her iki mısraında da ayrı ayrı tarihi vermektedir:

Perîşân-resm idi mebnâsı evvelden bu dergâhuñ
Kader tecdîd için hâkister itdi şimdi bu câyı

Kusûr-ı cennete beñzetdi el-hak tarh-ı dil-cûsın
Serây-ı bî-bedel yapıdı bu cây-ı nüzhet-efzâyı

...
Gelen bu bâb-ı vâlâda hemân dem kulluk itsün kim (1164)
Şeh-i devrân binâ kıldı bu dergâh-ı mu'allâyı (1164)

Haşmet

Orta Camii:

İstanbul Fatih'teki Et Meydanı semtinde bulunan yeniçeri odalarının ortasındadır (Dişören 1994: 140).

İbrahim Hanif, "Târîh-i Binâ-yı Orta Câmî" başlıklı ve H.1164 tarihli manzumesinde, bu camiın bir yangın yüzünden yanıp kül olduğunu ve şimdi, önceki duruşundan daha güzel bir binanın yapıldığını anlatmaktadır. Şair, "ortadan hayırlı sözü, yerinde oldu" mısraındaki noktalı harflerin toplamından, bir üstteki mısraıda geçen "bir düşer" ifadesi gereği bir çıkararak tarihi meydana getirmektedir:

Orta Câmî' muhterik olmışdı bu ihrâkda
Vaz'-ı pîşninden ahsen kıldılar şimdi binâ

...
Böyle binde bir düşer târîh-i cevherdir Hanîf
Nükte-i hayrû'l-ani'l-vasat oldu becâ¹⁰ (1165-1=1164)

İbrahim Hanif (Aksu 1996: 89-90)

XVIII. yüzyıl İstanbul'unda, çeşitli nedenlere bağlı olarak pek çok yangın çıktığı bilinmektedir. Yukarıdaki örnekler, aynı dönemde kaleme alınan bazı divan metinlerindeki tarih manzumelerinin de, bu yangınlardan bir kısmı hakkında

¹⁰ Mısraın vezni bozuktur.

XVIII. YÜZYIL DİVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

gerçeğe yakın –hatta çoğu zaman gerçekçi- bilgiler verdiğini göstermektedir. Mesela kaynaklara göre 1703'te, Eminönü'ndeki Alacahamam'da çıkan bir yangın, civardaki semtlere de yayılmıştır. Dürri'nin divanındaki bir tarih manzumesinde bahsettiği Unkapanı Camii yangını da, Unkapanı semtinin Eminönü'nde olması dolayısıyla 1703 Alacahamam yangını ile ilişkilendirilebilir. Şairin verdiği tarih H.1116/M.1704 olduğuna göre, muhtemelen bu yangından bir yıl sonra cami yeniden inşa edilmiş olmalıdır. Haziran 1707'de, Vezneciler Çarşısı'nda bir yangın çıkmıştır. Bu çarşının çevresindeki Bozdoğan Kemerî, Saraçhane'yi de kapsayan bir alanı içine almaktadır. Kâmî ve Râşid'in divan metinlerinde söz ettikleri Saraçhane yangınının tarihi de, H.1119/M.1707'dir. 1719'da meydana gelen ve konuyla ilgili tarihî kaynaklar tarafından da Neylî'nin tarih manzumesi örnek gösterilerek anılan bir başka yangın da, top dökümhanesinin bulunduğu Cihangir Tepesi'nde çıkmıştır. Adı geçen metin, kronolojik açıdan hayli detaylı bilgi vermekte; binanın H. 1132/M.1719'da yandığı, H.1133/M.1720'de onarımına başlandığı ve H.1136/M.1723'te de, restorasyonun tamamlandığı ifade edilmektedir. Mayıs 1726'da, Beyazıt'taki Eski Saray civarında bir yangın çıkmıştır. Saray baltacılarının bir kısmının ocağının da Eski saray'da olması, yangının buraya da sıçrayabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Seyyid Vehbî, Râşid, Sâmî ve Re'fet'in divanlarındaki manzumelerinde de tarih H.1138/M.1726 yılını göstermektedir. 1746'da, İstanbul'un çeşitli yerlerinde bir çok yangın çıkmıştır. Bu tarihin I. Mahmud'un hükümdarlığı dönemine rastlaması ve kaynaklara göre padişah tarafından Rumelihisarı'ndaki Hacı Kemaleddin Camii'nin de yenilenmiş olduğu bilgisi; Nevres-i Kadîm'in, Hisar Camii'nin yanmasından söz eden H. 1159/M. 1746 tarihli manzumesinin de konuyla ilgili bir örnek olarak değerlendirebileceği ihtimalini öne çıkarmaktadır. Şubat 1750'de, Küçükpazar'da çıkan yangın, rüzgârın da etkisiyle geniş bir bölgeye yayılarak Süleymaniye'ye dek çıkmış, Ağa Kapısı tamamen yanmıştır. Haşmet'in, divanında Ağa Kapısı yangını için yazdığı manzumenin tarihi de H.1164/M.1750 yılını vermektedir. Temmuz 1751'de, Yeni Odalar ve Halıcılar Köşkü yanarak kül olmuştur. İbrahim Hanif'in bahsettiği Orta Camii de, yeniçerilerin kaldığı Yeni Odalar kompleksinde bulunmaktadır. H.1164/M. 1751 tarihli bu manzume de, olayın geçtiği yılı doğrulamaktadır.

Yine konuyla ilgili olarak manzumelerden edinilen bir başka bilgi, yangın dolayısıyla restorasyonu yapılan binalardan çoğunun III. Ahmed'in emriyle gerçekleştirildiğidir. Padişahın bu iş için sadrazamını görevlendirdiği ifadelerinin yanı sıra, doğrudan doğruya İbrahim Paşa'nın talimatıyla inşa edildiği bildirilen manzumeler de vardır. Bir kaç manzumede ise, I. Mahmud zamanında yangına uğrayarak hasar gören ve restore edilen binalara değinilmektedir. Mekânların büyük bir kısmında, yangından önceki yapı türünün yangından sonra da onarılarak sağlamaştırıldığı anlatılmakta, sadece bir tanesinde yapı tipolojisi açısından farklılaşmanın olduğu ve bedesten yerine han yaptırıldığı söylenmektedir. Bina yapımında kullanılan ahşap malzemenin çıkması muhtemel bir yangını

körükleyecek kadar çok tehlike arz ettiği ve bu yüzden ahşap yerine daha dayanıklı olan taş malzemenin tercih edilmesi gerektiği ise, iki tarih manzumesinde bizzat yaşanan olaylara yapılan göndermelerle gayet açık bir şekilde dile getirilmektedir.

Bu yüzyıla gelinceye kadar, Divan edebiyatında binadan çok binayı yaptırana övgü olgusunun ve istiareli söyleyişlerin ön planda olduğu tarih manzumeleri kaleme alınırken, XVIII. yüzyılda artık mimarî detaylara işaret eden tarih manzumelerinin yazımına ağırlık verilmesi, klâsik şiirin bu asırdaki gelişim çizgisi açısından gayet önemli bir noktadır. Çünkü böylece Divan şiiri, döneme has bir ayrıcalıkla, tarihe tanıklık eden bir konuma gelmektedir. XVIII. yüzyıl Osmanlı mimarlığına ait başvuru kaynaklarının, bu dönemde restorasyon faaliyetlerinin büyük bir hızla arttığını belirtmesine paralel olarak, devrin divanlarındaki tarih manzumelerinden elde edilen malzemelerin de bunları destekler nitelikte bilgiler sunması; her iki alan arasında yapılacak karşılaştırmalı kültür tarihi incelemeleri için, ortak bir payda üzerinde ilerlemeyi sağlayan önemli bir faktör olmuştur. Buna göre, XVIII. yüzyıl Divan metinlerinin büyük bir çoğunluğunda şiirsel görüntüsü çizilen restorasyonla ilgili manzumelerin, dönemin toplum hayatı içerisindeki mimarî unsurları büyük ölçüde aksettirdiğini söylemek mümkündür.

Klâsik şerh yöntemiyle birlikte “çoğul okuma” metodunu da kullanarak Divan metinlerinin farklı bakış açılarından yapılacak değişik yorumlara açık olduğunu gösteren bu çözümleme tarzı, tarihî bilgilerin ve sosyal olayların şiir yoluyla aktarımı hükmünü de geçerli kılmaktadır. Mimarîden musikîye, mutfak kültüründen eğlence yaşamına kadar gündelik hayatın şiire akseden her kesiti, bu çok sesliliğin değişik görüntüleridir. O halde, Prof. Dr. Cem Dilçin’in de belirttiği gibi, “Divan şiirini toplum hayatından uzak, soyut bir şiir gibi değerlendirmek ve onu özellikle bu açıdan eleştirmek gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır” (Dilçin 1999: 618). Klâsik estetik kaygıların dışında, arka plânına zengin bir kültür tarihi incelemesi alabilen her divan metni, toplumun belli bir dönemine ayna tutarak yaşanan hayattan izler yansıtmada başlı başına kültürel bir tanıktır.

Kaynaklar:

- AKKAYA, Hüseyin (1996) *Nevres-i Kadûn ve Türkçe Divanı: İnceleme- Tenkitli Metin - Tıpkıbasım*. Cambridge.
- AKSU, Cemal (1996) “*İbrahim Hanif Divanı*”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ANDREASYAN, Hrand (1973) “Eremya Çelebi’nin Yangınlar Tarihi” *Tarih Dergisi*, 27, 59-84.
- AREL, Ayda (1975) *On Sekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- ARSLAN M. – İ. H. AKSOYAK (1994) *Haşmet Külliyyatı*. Sivas: Dilek Matbaacılık.

XVIII. YÜZYIL DIVAN METİNLERİNDEKİ TARİH MANZUMELERİNE GÖRE MİMARİ
RESTORASYONDA YANGINLARIN ROLÜ

- AYSU, Çiğdem (1994) "Rumelihisarı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 357-359.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu Efendi, Süleyman Besim Efendi (2001) *Hadîkatü'l-Cevâmî'*. A. N. GALİTEKİN (Haz.), İstanbul: İşaret Yayınları.
- BAGRIAÇIK, M. Ziya (1995) "*Dürrî Divanındaki Tarih Manzumeleri*", Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- BAKIR, Betül (2003) *Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- BAŞPINAR, Yakup (2002) "*Mekkî Divanı'nın Transkripsiyonlu Karşılaştırmalı Metni*", Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi.
- BİLTEKİN, Halit (1993) "*Vak'a-nüvis Râşid Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*", Ankara: Ankara Üniversitesi.
- BOZKURT, Hüseyin (2000) "*Re'fet Divançesi*", İstanbul: Fatih Üniversitesi.
- BOZTEPE, Halil Nihat (1338-40) *Nedim Divanı*, İstanbul: İkdam Matbaası.
- CEZAR, Mustafa (1963) "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler." *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 327-414.
- CEZAR, Mustafa (1998) "Osmanlılarda 18. Yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı" *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı Sempozyum Bildirileri (20-21 Mart 1997)*, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 43-64.
- DİKMEN, Hamit (1991) "*Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*", Ankara: Ankara Üniversitesi.
- DİLÇİN, Cem (1999) "Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri" *Türk Dili*, 571, 618-626.
- DİŞÖREN, N. Esra (1994) "Orta Camii" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 140-141.
- ELMAS, Sevgi (1997) "*Rahmî (Kırımlı Mustafa) Divanı*", Edirne: Trakya Üniversitesi.
- EYİCE, Semavi (1981) "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yıllığı*, IX-X, 163-189.
- İNALCIK, Halil (2002) "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme" *Doğu-Batı*, 18, 89-127.
- KILIÇ, Atabey (2004) *Mürzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- KUBAN, Doğan (1982) *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- KUTLAR, F. S. (2004) *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvân*, Ankara: Kalkan Matbaası.
- KUZUCU, Kemalettin (1999) "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri" *Türkler*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Özge ÖZTEKİN

- ÖZTEKİN, Özge (2004) “*XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*”, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- SAKAOĞLU, Necdet (1994) “Yangınlar (Osmanlı Dönemi)” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 427-438.
- SERTOĞLU, Midhat (1986) *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- SÖZEN, Metin ve U. TANYELİ (1999) *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TUTEL, Eser (1994) “Tersane-i Âmire” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 253-256.
- UNAT, Faik Reşat (1994) *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihlere Çevirme Kılavuzu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAZICI, Gülgün Erişen (1998) “*Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni*”, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz (1983) “Western Influence on Ottoman Architecture in 18th Century” *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789*, Viyana, 153-178.